

Coby řídicí centrum moderního člověka byl mozek vždy kýženou metou humanitních věd svázaných s osudem kapitalismu. Nyní je dosažení tohoto odvěkého cíle především zásluhou impozantního pokroku na poli neurologického bádání na dosah.

Fenomenologie ducha ustupuje pohoršeně stranou. Na scénu vchází tucet nových vědeckých disciplín, které začínají slůvkem *neuro*: neuroantropologie, neuropedagogika, neuroteologie, neuroestetika či neuroekonomie. Jejich sebevědomý nástup je příznakem uzurpátorské aspirace neurologie stát se nejen přírodní vědou o člověku, ale vůdčí vědou jednadvacátého století. V pozadí této aspirace figuruje přesvědčení, že veškeré lidské chování lze odvodit z činnosti nervových buněk a ze způsobu jejich uspořádání v mozku.

Třebaže univerzální platnost tohoto kréda je přinejmenším sporná, máme dobré důvody se domnívat, že jsme vstoupili (nebo vstupujeme) do nové éry kapitalismu - do éry neurokapitalismu. Kapitalismus se jakožto ekonomická opora moderních liberálních společností konec konců ukázal být nejenom mimořádně pružným a odolným systémem, ale dokázal v každé fázi svého panování vyvinout vědecké disciplíny a postupy, s jejichž pomocí se mu dařilo analyzovat a podchytit „provozní závady“ jím vyprodukovaných subjektů a vrátit je zpět pod nadvládu svého nejvyššího imperativu - do neúprosného kolotoče nabídky a poptávky.

A tak stejně jako je globalizace výsledkem racionalizace výrobních postupů a dopravní infrastruktury, kterou předpovídali již Karel Marx a Bedřich Engels, byl mozek coby řídicí centrum moderního člověka odnepaměti kýženou a nyní konečně dosažitelnou metou humanitních věd svázaných s osudem kapitalismu. Je až děsivé, jak těsně se úzká cesta poznání ubírala podél široké autostrády, po které už více než půl druhého století proudí kapitál. Vždy se jednalo o bytostně dynamický vztah; kapitalismus a neurologii k sobě totiž váže nikoliv striktní regulativ, ale komplexní syndrom systémového selhání.

A tak se stal represivní kapitalismus konce devatenáctého století s jeho represivními zákazy,

příkazy a propastnými nerovnostmi živnou půdou neurózy, kterou věda počátku dvacátého století diagnostikovala jako souchotiny ducha. Tato tajemná metla buržoazie (třídy, která podle *Komunistického manifestu*

„rychlým zdokonalováním všech výrobních nástrojů a nesmírně usnadněnou dopravou strhává všechny národy, i nejbarbarštější, na dráhu civilizace“) byla němým vzdorem týraného zvířete; oné části lidského já, které stejně jako ony zmiňované „barbarské národy“ úporně, třebaže marně, vzdorovalo násilí nedobrovolné modernizace a civilizace.

Uvádět jako prvního praktika a myslitele neurokapitalismu objevitele psychoanalýzy Sigmunda Freuda se nám může zdát na první pohled jako poněkud přitažené za vlasy. Freud samotný - na což se často zapomíná - se však pokládal především za neuroanatoma a neurologa. Víc než kdokoliv jiný si byl vědom metodického omezení výzkumu mozku na konci devatenáctého století. Neurózu definoval jako získanou patologickou poruchu nervového systému. Protože však neměl po ruce žádnou účinnou metodu, kterou by se tato porucha dala vymínit či alespoň léčit, vymyslel teoretický i terapeutický prostředek, jak se jejímu záhadnému zdroji postavit: psychoanalýzu založenou na interpersonální komunikaci. Tím vstoupila psychologie do služeb kapitalistické společnosti ovládané duchem permanentní metamorfózy. Její komunikativní mantra pronikla do intimní, soukromé, společenské i kulturní sféry sociální interakce a dala vzniknout novým trhům: servisnímu trhu pro léčbu duševně nemocných a instruktážnímu trhu pro optimalizaci kapitalistické produkce a reprodukce.

Ke konci devatenáctého století byl represivní kapitalismus povinností vystřídán permissivním kapitalismem blahobytu. Poslušnost, disciplína a vina ustoupily novému imperativu osobní seberealizace. Psychologický ideál úspěšného jedince byl od nynějška definován dynamickou schopností trvalého individuálního růstu, což zpětně vytvářelo poptávku po aktivním subjektu odolném vůči frustracím. Neschopnost využívat plně své schopnosti se tak fakticky začala rovnat selhání. V důsledku tohoto vývoje doznal radikální proměny rovněž charakter duševních chorob. Neuróza, porucha zrozená z viny, bezmoci a nedostatečné disciplíny, ustoupila do pozadí. Na její místo nastoupilo já ztroskotávající ve své snaze po seberealizaci: tak začalo triumfální tažení deprese, o němž v knize *Únava ze seberealizace* (La fatigue d'être soi) hovoří francouzský sociolog Alain Ehrenberg.

Deprese nicméně byla první masovou duševní chorobou, na níž moderní neurologie pohotově našla prostředek. Zdroj deprese a úzkosti byl situován do synoptické štěrbiny mezi neurony, kde byly tyto neduhy také léčeny. Konečně byl nalezen způsob, jak dosáhnout bezprostřední a předreflexivní úlevy od tíhy vlastního já a okolního světa, když jsme doposud museli vzít zavděk

pouze zprostředkovanou pomocí reflexivní psychoterapie. O něco později se k nepravděpodobné alianci kapitalismu a neurologie přidružil ještě třetí spojenec: bouřlivě se rozvíjející farmaceutický průmysl. Zatímco v první polovině dvacátého století se ke zmírnění duševního strádání používaly převážně uklidňující barbituráty, elektroterapie nebo psychochirurgie, ohlašoval se již zhruba od třicátých let mimo jiné i Freudem předpovídaný triumfální nástup psychofarmatik.

Nelze přehlédnout, že se neurologie díky svým kořenům v přírodních vědách a zásluhou svého étosu vyplívajícího z její terapeutické role těší podobnému privilegovanému postavení, které bylo na počátku 20. století vyhrazeno psychoanalýze. Neurologickému výzkumu se ale díky státní podpoře a zásluhou soukromých investic z farmaceutického průmyslu ještě navíc dostává štědrá finanční podpora. Důvody tohoto výjimečného postavení tkví na jedné straně v širší a významu dokonce i širokému publiku doložitelných problémů, které se pokouší vyřešit, a na druhé straně v nemalých ziscích, jichž lze dosáhnou praktickým využitím jejich poznatků; v pozadí tedy figurují ekonomické a epistemologické pohnutky, které jsou produktem stávající etapy vývoje kapitalismu a které budou nepochybně ovlivňovat i budoucí společnost, ať už si bude říkat jakkoliv.

V Německu, v USA a v mnoha dalších západoevropských zemích je nejvíce peněz vynakládáno nikoliv na medikamenty tlumící bolest a stimulující krevní oběh, ale na psychofarmatika. Po celém světě pracují armády badatelů nejen v univerzitních laboratořích, jimž se často dostává podpora farmaceutického průmyslu, ale zejména ve výzkumných odděleních farmaceutických společností, na vývoji stále účinnějších a výnosnějších preparátů. Hybnou silou impozantního pokroku na poli neurologického výzkumu je kapitál, ačkoliv trh je podle všeho jak stimulem, tak i překážkou tohoto vývoje.

Kvůli striktním etickým regulím ve Spojených státech a v Evropské unii, které jsou dnes nejvýnosnějšími odbytišti psychofarmatik, se výzkum sponzorovaný státem i soukromými společnostmi musí orientovat výlučně na prevenci a terapii psychických poruch. Jen málo firem proto otevřeně vyjadřuje zájem na vývoji a výzkumu látek, které stimulují kognitivní schopnosti nebo psychickou pohodu zdravých jedinců, neboli takzvaných „neurobudičů“ (*neuroenhancers*). Tento zdánlivý paradox se týká zejména psychofarmatik, která vykazují charakteristiky neurostimulantů. Důvod je prostý: neexistuje pro ně legální trh. V USA je například experimentální ověřování jejich účinků postaveno mimo zákon. Navzdory této skutečnosti ukazují čísla o prodeji některých z těchto psychofarmatik na daleko vyšší odbyt, než jaký by se dal předpokládat z výskytu onemocnění, na jejichž léčbu mají sloužit. Důvod je nasnadě:

nesčetné experimenty s účinky neurostimulantů jsou prováděny v soukromí, a to i na univerzitách, i když asi ne v jejich laboratořích.

Deset nejprodávanějších psychotropních preparátů v USA - k nimž náleží andidepresiva, neuroleptika, stimulanty a antidementiva - bylo v roce 2007 předepsáno více než sto milionkrát a celkový obrat z jejich prodeje dosáhl šestnácti miliard dolarů. Tato čísla dokládají, že nabídka a osobní potřeba vedly v regulovaném, leč obtížně kontrolovatelném prostředí ke zrození trhu s miliardovým obratem, jemuž se daří tam, kde post-postmoderní já naráží ve společnosti založené na výkonnosti na své hranice: ve škole, ve vzdělávacím procesu, v zaměstnání, v partnerských vztazích a ve stáří. Mezi psychofarmaka s největším obratem patří ta, která stimulují emocionální prožitky nebo zlepšují pozornost a soustředění, a jsou tedy v široké míře užívány bez ohledu na to, zda jejich nasazení předcházela klinická porucha zmíněných funkcí.

K dosažení štěstí coby cíle dobrého života doporučoval Aristoteles kultivaci rozumových a charakterových schopností. Rovněž některá psychofarmaka mají podporovat tyto dvě klíčové schopnosti. Všeobecně se pod rozumovými schopnostmi chápou instrumentální vlastnosti jako paměť a pozornost. Míra, do jaké daný jedinec těmito vlastnostmi oplývá, a to bez ohledu na to, zda jsou vrozené nebo získané, je individuální, a nejsou tudíž rozděleny rovným dílem. Hned po pubertě začíná jejich výkonnost pozvolna slábnout. Nerovnost a hrozba ztráty nepochybně představují silné motivy k jednání. Sledujeme-li aktuální debaty o etice neurostimulace, pak podle všeho klatba uvržená na stimulaci instrumentálních vlastností mozku za pomoci farmaceutických preparátů není v souladu s liberálním pojetím demokracie.

Hráze se už dlouho a na mnoha místech bortí. Krátká letecká dovolená na Bali bez negativních dopadů časového posunu, zaměstnání v globální korporaci se čtyřadvacetihodinovým informačním tokem přes centrály v Tokiu, Bruselu a San Franciscu, atestace a testy nebo povinné lékařské prohlídky - to všechno jsou situace, v nichž není chemická stimulace pozornosti praktikovaná laiky žádnou výjimkou. Superrychlé technologie globalizace, jako jsou internet, mobilní telefon nebo tryskové letadlo, ovlivňují už dnes životní realitu velkého množství lidí a zasahují do biologicky a kulturně podmíněných cyklů jejich aktivit a způsobů relaxace.

Kapitalismus, jemuž Marx a Engels svého času vystrojili pohřeb, stojí na počátku jednadvacátého století - po vstupu do éry globalizace - nikoliv nad hrobem, ale na počátku nové etapy svého rozvoje. Po paradoxu jeho permisivní fáze, během níž se demokraticky fundovaný blahobyt širokých mas pod patronátem kapitalismu, vyhlašovaný (a nikdy neuskutečněný) komunismem, zdál být alespoň po nějakou dobu přinejmenším v jedné části světa skutečností, oprašuje dnes globální kapitalismus další mýtus z arzenálu komunistických utopií a bezodkladně se jej pokouší uvést do praxe: mýtus o novém, lepším člověku.

Již nyní se dá tušit, že napříště bude globálnímu kapitalismu dominovat snaha po maximálním využití materiálních a zejména lidských a duchovních zdrojů. Tento trend je patrný dokonce i v otřepané floskuli „informační společnost“. Informace totiž může koneckonců rozvinout svůj zbožní charakter, jen když dosáhne změny lidského chování. To se jí ale může podařit jen tehdy, když se jí dostane náležitá pozornost a emocionální zpětná vazba. Nikoliv náhodou se nacházejí pocity a ruku v ruce s nimi krácející pozornost v ohnisku zájmu dvou nových teorií kapitalismu: teorie emocionálního kapitalismu Evy Illouzové a teorie mentálního kapitalismu Ge orga Francka. Pod pojmem mentální kapitalismus se skrývá ekonomie pozornosti, jejíž kontrola (produkce, komprese, redukce) je uskutečňována masovými médii. Jen díky její reorientaci do předem připravených kanálů se může z tohoto prchavého média stát zboží.

Emocionální kapitalismus naproti tomu studuje podmínky využití, významové posuny a patologické poruchy emocí v moderních tržně kapitalistických vztazích. Z emocí se opětovně stávají sociálně signifikantní signály, které jsou obráceny jak dovnitř, tak navenek. Jejich postavení se zvýšilo úměrně tomu, že konvence sociálního styku mají o mnoho menší význam, než jaký měly před padesáti lety. To vede k nepředvídatelnosti, která se manifestuje jako sociální úzkost. Orientace v emocích, a to zejména těch, které lze navodit za pomoci moderní neurologie, není pouze instruktivní, ale i produktivní, skrývá v sobě implicitní možnost praktické využitelnosti.

Zatímco intervence do genetické struktury naší biologické existence podle všeho stále ještě zůstává hudbou vzdálené budoucnosti, dočasné ovlivnění její neurochemické struktury se už v mnoha oblastech života stala realitou. Možnost chemicky stimulovat vlastní emocionalitu a selektivní pozornost se již dávno stalo majetkem obecného povědomí. Dospívající mládeži je dnes důvěrně známo, co znamená porucha pozornosti a hyperaktivita i jak je léčit. Pohlížejí na motorický neklid a nesoustředěnost jako na neurochemické symptomy, které jsou připraveni zkrotit za pomoci neurostimulantů.

Jejich poruchy pozornosti dávají tušit, jaké budou nejspíš symptomy dominantní duševní choroby jednadvacátého století. Tak jako se z represe minulých staletí zrodilo němé

panoptikum neurotických symptomů a stejně jako zdánlivě bezmezný převis nabídky ve druhé polovině dvacátého století vytvořil živnou půdu pro bujení depresivní apatie, tak by se povýšení selektivní pozornosti a emocionální inteligence na rozhodující kritéria společenského úspěchu mohlo stát v případě selhání příčinou jejich poruch: bezmocného tápání mezi přemírou a nedostatkem užitečných podnětů, neschopnosti poradit si s nenadálým náporem emocí, jakož i poruchy schopnosti relaxace kráčejíci ruku v ruce s hlubokou emocionálních netečností - to všechno jsou symptomy, které již dnes vešly do všeobecného povědomí pod kolektivní zkratkou ADHD.

Zrušení časoprostorových omezení komunikace živí iluzi takřka bezmezné disponibility a mobility. K disponibilitě strategickými prostředky, které v permissivní fázi kapitalismu optimalizovaly vnější zdání a statut, přistupuje nyní naléhavá potřeba optimalizovat také kognitivní a emocionální zdroje. Snadná dostupnost účinných neurostimulantů, sdílení zkušeností s jejich užíváním přes internet a utilitaristicko individualistická morálka připravují půdu pro budoucí tržní úspěch preparátů, na jejichž vývoji se nyní pracuje v laboratořích.

Psychologicky relevantní otázka, jak se daný jedinec sžije se svým novým, emocionálně stimulovaným a intelektuálně zdatnějším já, bude při tom předem zbavena veškerého smyslu vzhledem k okolnosti, že v podmínkách nové kapitalistické společnosti se taková vize individuálního zdokonalení bude nutně jevit jako vysoce žádaná. Ke globalizaci coby kapitalistické racionalizaci prostoru a času se přidává epistemologické a technologické podmanění neurologických základů naší fyziologické existence: definitivní odcizení našeho já od sebe samého.

Henric Jokeit je neurpsycholog, přednáší na Universität Zürich. Ewa Hessová je germanistka, vedoucí kulturní rubriky curyšského týdeníku Sonntagszeitung. Jejich esej byl publikován na stránkách německého časopisu pro evropské myšlení Merkur.